

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОГО СПОРТУ

DETERMINATION OF CRIMINALITY IN THE PROFESSIONAL SPORTS

Самсонов О.В., аспірант кафедри кримінального процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена вивченню проблематики детермінації злочинності у сфері професійного спорту. У роботі розглянуто основні види правопорушень, характерні для професійного спорту, зокрема допінг, корупцію, договірні матчі та фінансове шахрайство. Ці явища мають системний характер і є поширеними у багатьох видах спорту, що значно впливає на їх репутацію та економічну стабільність. Акцентовано увагу на тому, що професійний спорт є особливо вразливим до злочинності через високі фінансові потоки, глобальну увагу та тиск на спортсменів, що сприяє використанню незаконних методів досягнення успіху. Досліджено чинники, що детермінують злочинність у спорті, та проведено аналіз соціальних, психологічних і економічних факторів, які сприяють поширенню протиправної поведінки серед спортсменів, тренерів і спортивних менеджерів. Зокрема, з'ясовано вплив культури успіху, стресу, психологічного тиску та фінансових стимулів на прийняття злочинних рішень. Окрему увагу приділено аналізу взаємозалежності між спортсменами у командних видах спорту, де групова динаміка та тиск можуть призводити до порушення етичних норм і участі в незаконних діях, таких як договірні матчі та корупція. У контексті протидії злочинності у професійному спорті розглянуто загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи. Стаття також містить рекомендації щодо вдосконалення законодавства та міжнародної співпраці у сфері боротьби зі злочинністю у спорті. Підкреслено важливість посилення антикорупційного законодавства, регуляції букмекерської діяльності та контролю за прозорістю фінансових потоків у спортивних організаціях. Крім того, необхідним є впровадження ефективних освітніх програм для спортсменів та їх оточення з метою підвищення їхньої обізнаності щодо правових наслідків порушення норм та правил у спорті.

Ключові слова: злочинність, детермінація злочинності у професійному спорті, професійний спорт, запобігання злочинності, заходи протидії злочинності у сфері професійного спорту.

The article is devoted to the study of the issues of determination of crime in the field of professional sports. The article examines the main types of offences typical of professional sports, including doping, corruption, match-fixing and financial fraud. These phenomena are systemic and widespread in many sports, which significantly affects their reputation and economic stability. It is noted that professional sports are particularly vulnerable to crime due to high financial flows, global attention and pressure on athletes, which facilitates the use of illegal methods to achieve success. The factors that determine crime in sport are investigated and the social, psychological and economic factors that contribute to the spread of illegal behaviour among athletes, coaches and sports managers are analysed. In particular, the impact of the culture of success, stress, psychological pressure and financial incentives on criminal decision-making is revealed. Particular attention is paid to the analysis of interdependence between athletes in team sports, where group dynamics and pressure can lead to violations of ethical norms and participation in illegal activities such as match-fixing and corruption. In the context of combating crime in professional sports, the article considers general social, specialised criminological and individual measures. The article also contains recommendations for improving legislation and international cooperation in the field of combating crime in sport. It highlights the importance of strengthening anti-corruption legislation, regulating betting activities and controlling the transparency of financial flows in sports organisations. In addition, it is necessary to introduce effective educational programmes for athletes and their entourage to raise their awareness of the legal consequences of violating the rules and regulations in sports.

Key words: crime, determination of crime in professional sport, professional sport, crime prevention, measures to combat crime in professional sport.

Постановка проблеми. Професійний спорт, який об'єднує мільйони спортсменів, тренерів, менеджерів, уболівальників та спонсорів, є значною частиною світової економіки й культури. Проте паралельно із розвитком спортивних змагань зростають і ризики, пов'язані із протиправною діяльністю, яка руйнує основоположні цінності спорту, такі як чесність, рівність і справедливість.

Допінгові скандали, корупційні схеми, договірні матчі та фінансові махінації є лише частиною тих проблем, з якими стикається сучасний професійний спорт. Ці види правопорушень негативно впливають на репутацію як окремих спортсменів і команд, так і спортивних організацій у цілому, знижуючи рівень довіри з боку глядачів, спонсорів та суспільства. Злочинність у спорті також шкодить економічній стабільності галузі, оскільки непрозорі фінансові операції, пов'язані з корупцією та ставками на договірні матчі, посилюють ризики втрати інвестицій і відлякують потенційних партнерів.

Саме тому, вивчення детермінації злочинності у спорті є важливим для виявлення основних причин та умов, що сприяють її виникненню, й створення підґрунтя для розробки дієвих стратегій запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням детермінації злочинності у сфері професійного спорту присвячені наукові розвідки багатьох вчених, зокрема таких як Бандурка О., Голина В., Денисов С., Дрьомін В., Закалок А., Литвинов О., Рудик М., Сокурченко В. та інших науковців. Разом з тим, рівень злочинності у спорті та соціокультурна важливість цієї сфери обумовлює необ-

хідність подальших наукових розвідок за досліджуваною тематикою.

Метою статті є дослідження детермінації злочинності у сфері професійного спорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочинність у сфері професійного спорту є складним соціальним явищем, яке включає різні види правопорушень, що вчиняються окремими спортсменами, тренерами, представниками спортивних організацій й клубів. Професійний спорт є особливо вразливим до злочинності через свою високу фінансову привабливість, значну суспільну увагу та тиск, пов'язаний із досягненням результатів.

Вбачається, що найбільш поширеними правопорушеннями у професійному спорті є:

1. **Допінг** – «випадає порушення одного або кількох антидопінгових правил, зокрема:

- наявність забороненої речовини або її метаболітів чи маркерів у допінг-пробі, відібраній у спортсмена;
- використання або спроба використання спортсменом забороненої речовини чи забороненого методу;
- призначення або спроба призначення спортсмену в будь-який час забороненої речовини чи забороненого методу, що заборонені у змагальному чи позазмагальному періоді;
- призначення або спроба призначення спортсмену під час змагань забороненої речовини чи забороненого методу, що заборонені лише у змагальному періоді;
- втручання або спроба втручання у процедуру допінг-контролю;

- розповсюдження або спроба розповсюдження будь-якої забороненої речовини чи забороненого методу;
- володіння забороненою речовиною або забороненим методом спортсменом чи допоміжним персоналом спортсмена за відсутності дозволу на терапевтичне використання;
- співучасть чи спроба співучасті у порушенні антидопінгових правил;
- ухилення від процесу відбору проб, відмова або неявка для відбору допінг-проби без поважних причин після оповіщення належним чином уповноваженою особою;
- три випадки порушень вимог надання інформації протягом 12 місяців про своє місцезнаходження спортсменом, включеним до реєстраційного пулу тестування;
- заборонена співпраця з допоміжним персоналом спортсмена, який відсторонений за порушення антидопінгових правил;
- вчинення спортсменом чи іншою особою дій, спрямованих на перешкоджання здійсненню повідомлення або дії, спрямовані на дискредитацію, переслідування особи, яка інформує уповноважені органи про можливе порушення антидопінгових правил або недотримання вимог Всесвітнього антидопінгового кодексу, або вчинення будь-яких дій, спрямованих проти спортсмена чи іншої особи, яка повідомила про можливе порушення антидопінгових правил або невідповідність Всесвітньому антидопінговому кодексу» [1].

Це явище є системною проблемою у багатьох видах спорту, особливо у тих, де фізична підготовка має вирішальне значення (легка атлетика, велосипедний спорт тощо).

2. **Корупція** – включає різні форми хабарництва, маніпуляцій і шахрайства, що впливають на результати спортивних змагань або прийняття рішень організацій. Зазвичай це стосується договірних матчів, продажу результатів, маніпуляцій із суддівськими рішеннями.

3. **Договірні матчі** – попередньо узгоджені результати змагань, часто з метою фінансової вигоди, наприклад, ставки в букмекерських конторах.

4. **Фінансове шахрайство** – непрозоре фінансування, відмивання грошей через спортивні клуби, несплата податків, порушення контрактних зобов'язань.

Важливість запобігання окресленим категоріям протиправних діянь не викликає сумнівів, що актуалізує питання детермінації (тобто причин та умов) вчинення відповідних правопорушень.

Як справедливо відзначають науковці, «детермінація злочинності – базова предметна зона кримінологічного пізнання, яка фундає всю конструкцію протидії злочинності» [2, с. 124], це зв'язок, що передбачає різні функції та залежності: спричинення, опосередкування, зумовлення. Детермінація будь-якого суспільного феномену є складним, багаторівневим, комплексним явищем, що зачіпає багато відносин і процесів, які є предметом вивчення суспільних наук. У загальному значенні поняття детермінації відображає діалектичну сутнісну властивість реального буття – загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємозумовленість предметів, явищ, процесів. Відповідно, як зазначає А. Закалюк, «детермінація злочинності – це сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими вона зумовлена» [3, с. 184, 191; 4, с. 23].

Переносячи такі загальні положення у площину детермінації злочинності у сфері професійного спорту, детермінація у такому випадку окреслює ті причини та умови, що зумовлюють виникнення та поширення протиправних діянь у професійному спорті, і є складним, багаторівневим та багатовимірним процесом утворення і різнохарактерної дії факторів економічної, культурно-психологічної, правової, організаційно-управлінської, політичної та іншої при-

роди [2, с. 126]. Тобто детермінація злочинної поведінки у спорті полягає в аналізі причинно-наслідкових зв'язків та механізмів, які сприяють формуванню злочинної діяльності серед спортсменів, тренерів, суддів та інших учасників спортивної індустрії.

Оскільки причину злочинності (у її власному значенні) можна уявити «як закономірну взаємодію переважно негативних суб'єктивних і об'єктивних факторів, що викликають таку деформацію суспільних відносин, яка набуває кримінально-правового характеру» [5, с. 68], злочинність у професійному спорті можна розглядати через призму різних теоретичних підходів, кожен з яких пропонує своє пояснення причин та механізмів цього явища. Вбачається, що найбільш важливими для кримінологічного аналізу є соціальні, психологічні та економічні чинники впливу на рівень злочинності у сфері професійного спорту.

Продуктом взаємодії між індивідами та суспільством є соціальні чинники виникнення злочинності. У контексті спорту це пояснює злочинну поведінку через вплив таких соціальних чинників:

– **Культура успіху:** Професійний спорт часто створює середовище, в якому успіх стає єдиною мірою цінності спортсмена. Постійний тиск з боку тренерів, спонсорів і фанатів може призвести до використання незаконних засобів для досягнення перемог.

– **Моральне виправдання:** У багатьох видах спорту існує негласна згода щодо використання «сірого» арсеналу методів, які формально є незаконними, але вважаються прийнятними через високі ставки гри, а спортсмени та їх оточення можуть виправдовувати порушення правил прагненням до перемоги.

– **Групова динаміка:** У командних видах спорту групова психологія може відігравати значну роль у формуванні злочинної поведінки. Коли всі учасники команди погоджуються на договірний матч або інші форми порушення правил, індивіди відчують менший моральний тягар.

З психологічної точки зору, злочинна поведінка у спорті може бути результатом внутрішніх конфліктів та особистих проблем спортсменів. Серед найважливіших факторів виділяються:

– **Психологічний стрес:** Постійний стрес від необхідності перемагати або захищати свій статус може призвести до того, що спортсмени йдуть на порушення законів. Високі рівні тривожності та вигорання можуть штовхати до застосування допінгу або інших заборонених методів.

– **Схильність до ризику:** Професійні спортсмени часто характеризуються високою схильністю до ризику, що може проявлятися не лише в змаганнях, але й у поведінці поза ними, наприклад, у ставках на власні ігри або участі у договірних матчах.

Професійний спорт є масштабною індустрією з величезними фінансовими потоками, що створює підґрунтя для злочинних дій. Економічний підхід до вивчення злочинності у спорті підкреслює:

– **Високі доходи:** Можливість отримати значні доходи від перемог, рекламних контрактів або договірних матчів стає основним стимулом для спортсменів та організацій іти на злочин.

– **Азартні ігри:** Букмекерські контори, ставки на спортивні події і пов'язані з цим фінансові інтереси часто стають каталізатором договірних матчів і інших шахрайських схем.

– **Непрозорість фінансових операцій:** Відсутність чіткої регуляції і контролю за фінансами спортивних клубів, спонсорських угод і виплат може призводити до фінансових махінацій, включаючи відмивання грошей.

Також, фактори, що впливають на детермінацію злочинності у професійному спорті, можуть бути розглянуті з точки зору суб'єктивних рівнів вчинення відповідних

діянь. В залежності від цього, можна виокремити індивідуальний, груповий та інституційний рівень детермінації злочинності у сфері професійного спорту.

На індивідуальному рівні детермінація злочинної поведінки спортсмена може бути пов'язана з особистими мотивами та життєвими обставинами, зокрема такими, як:

– **Фінансова мотивація:** Спортсмени, які стикаються з фінансовими труднощами, можуть вдаватися до шахрайства, договірних матчів або корупційних схем, аби отримати додатковий дохід.

– **Амбіції та соціальний статус:** Прагнення до успіху, слави та визнання штовхає багатьох спортсменів до використання незаконних методів, наприклад, допінгу, щоб досягти вершини кар'єри.

– **Психологічні проблеми:** Стрес, депресія та психологічне вигорання можуть змусити спортсменів шукати легких шляхів для збереження свого місця у спорті, включаючи участь у незаконній діяльності.

На рівні спортивних колективів та команд детермінація злочинної поведінки має наступні особливості:

– **Тиск з боку команди або керівництва:** Іноді спортсменів змушують порушувати правила під тиском тренерів або менеджерів, які ставлять успіх команди вище за етичні норми.

– **Колективна безкарність:** Коли кілька членів команди беруть участь у договірних матчах або інших формах корупції, це створює атмосферу «колективної безкарності» та кругової поруки, де кожен учасник вважає, що його провина буде прихована.

– **Взаємозалежність спортсменів:** У деяких випадках спортсмени відчувають сильну залежність від своїх колег по команді, що змушує їх погоджуватися на порушення.

На рівні спортивних організацій та індустрії в цілому можна виокремити наступні фактори, що сприяють поширенню злочинної діяльності:

– **Корупція у спортивних федераціях:** Непрозорість процедур, зокрема щодо призначення суддів, вибору місць для проведення змагань або розподілу бюджетів, може сприяти розвитку корупційних схем.

– **Недостатній контроль за фінансовими потоками:** Велика кількість спонсорських коштів, рекламних контрактів та платежів між спортивними організаціями часто залишається поза належним контролем, що створює умови для фінансових махінацій.

– **Міжнародний вплив:** Професійний спорт часто інтегрований у глобальні процеси, що може впливати на рішення, прийняті у сфері спорту. Наприклад, міжнародні букмекерські контори можуть мати вплив на результативність змагань через корупційні схеми.

Окремо варто окреслити негативний вплив азартних ігор на поширення злочинності у професійному спорті, які можуть використовуватися суб'єктами на усіх рівнях. Саме азартні ігри та ставки є одним із ключових аспектів, що визначають злочинність у спорті. Високі ставки на матчі, зокрема у футболі, тенісі та боксі, роблять ці види спорту вразливими до договірних матчів. Букмекери та незаконні організації використовують спортсменів, суддів та тренерів для маніпуляцій результатами змагань. Це явище стає глобальною проблемою, адже впливає не тільки на репутацію спорту, але й на його економічну стійкість.

Окреслені негативні чинники впливу на рівень та поширення злочинності у професійному спорті актуалізують проблематику розробки заходів запобігання таким негативним явищам. У цьому аспекті, варто виходити із сформованих кримінологічною наукою напрямів протидії злочинності на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Загальносоціальна протидія злочинності є сукупністю ефективних заходів соціально-економічного, правового,

ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованою на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення чи нейтралізацію найбільш глибоких детермінант злочинності [6, с. 112]. Це, по суті, соціальна політика держави, спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витіснення [7, с. 16].

Таким чином, загальносоціальна протидія злочинності у сфері професійного спорту передбачає комплексний підхід, що може включати економічні, правові, ідеологічні, організаційні та виховні заходи, спрямовані на подолання причин і умов, що сприяють злочинній поведінці. Ці заходи мають на меті створення умов, за яких злочини стають менш ймовірними, виховуючи культуру нульової толерантності до злочинності, як такої.

Що ж стосується спеціально-кримінологічної протидії злочинності, то остання спрямована саме на злочинність (та окремі види) [8, с. 160], її чинники, що відтворюються серед окремих верств населення, соціальних груп [9, с. 46]. Вона не простим і не випадковим набором певних заходів, а комплексом науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування [7, с. 21].

Спеціально-кримінологічна протидія злочинності у сфері професійного спорту спрямована на боротьбу з конкретними злочинами, характерними для цієї галузі, такими як допінг, корупція, договірні матчі та фінансові махінації. Це можуть бути заходи контролю за фінансовими операціями, посилення відповідальності за порушення антидопінгових правил та організація спеціальних підрозділів для розслідування злочинів у спорті тощо.

Індивідуальні заходи запобігання злочинам у сфері фізичної культури і спорту спрямовані на виявлення та позитивний вплив щодо конкретних осіб, від яких, судячи з їх поведінки, можна очікувати незаконних дій. Її об'єктами є не лише особистість як така, а й негативні елементи середовища, в якій ця особистість формується [8, с. 161].

Задля попередження вчинення злочинних діянь у професійному спорті на усіх рівнях необхідно розробляти та впроваджувати комплексні заходи, які мають включати, серед іншого, правові, організаційні та освітні міри. Вони повинні охоплювати всі рівні спортивної індустрії: від індивідуальних спортсменів до міжнародних спортивних федерацій.

Перш за все, необхідним є постійний розвиток законодавства, яке повинно відповідати новим загрозам та викликам, що негативно можуть впливати на рівень злочинності у спорті. У багатьох державах існують закони, спрямовані на боротьбу із злочинністю у спорті, проте їхня ефективність може відрізнятися в залежності від рівня імплементації та механізмів контролю. У цьому контексті, особливу увагу варто приділяти таким правовим механізмам:

1. Законодавче регулювання допінгу:

– Прийняття та вдосконалення національних законів, які забороняють використання допінгу. Законодавство має включати жорсткі санкції за порушення допінгових правил, зокрема, тривале відсторонення від змагань або кримінальну відповідальність.

– Гармонізація національного законодавства з міжнародними антидопінговими стандартами, наприклад, правилами Всесвітнього антидопінгового агентства (WADA).

2. Антикорупційне законодавство:

– Прийняття законів, що карають за корупційні дії у спортивних організаціях, включаючи хабарництво, маніпуляції суддівством, договірні матчі.

– Впровадження ефективних механізмів контролю за корупційними правопорушеннями через незалежні розслідувальні органи.

– Створення спеціальних підрозділів правоохоронних органів для розслідування злочинів у спортивній сфері.

3. Законодавче регулювання букмекерської діяльності:

– Жорстке регулювання діяльності букмекерських контор з метою зменшення впливу ставок на результати спортивних змагань. Законодавство має передбачати ліцензування, прозорість операцій та відповідальність за маніпуляції результатами матчів.

– Заборона спортсменам, тренерам та іншим особам, залученим у спортивні події, брати участь у ставках на свої змагання.

4. Міжнародні угоди та співпраця:

– Укладання міжнародних угод для боротьби зі злочинами, що мають транскордонний характер, як-от договірні матчі та фінансові махінації.

– Розширення співпраці між національними правоохоронними органами та міжнародними організаціями (Interpol, Europol) у сфері протидії злочинності у спорті.

До організаційних заходів протидії злочинності у професійному спорті варто віднести:

1. Впровадження внутрішніх кодексів етики:

– Кожна спортивна федерація або клуб має розробити власний кодекс етики, що чітко визначає норми поведінки для спортсменів, тренерів і менеджерів.

– Кодекси етики мають включати механізми реагування на порушення, процедури розслідування та санкції.

2. Створення незалежних антикорупційних комітетів:

– У великих спортивних організаціях та федераціях слід створювати спеціальні комітети, які будуть відповідальні за виявлення корупції та інших правопорушень. Ці комітети мають бути незалежними від керівництва організації та мати повноваження для проведення розслідувань.

3. Фінансовий аудит:

– Регулярні незалежні фінансові аудити для спортивних клубів та федерацій з метою перевірки прозорості фінансових операцій, особливо щодо трансферів, спонсорських угод і розподілу призових фондів.

– Обов'язковий публічний звіт про доходи та витрати спортивних організацій.

4. Покращення системи контролю за суддівством:

– Впровадження цифрових систем контролю за суддівськими рішеннями на змаганнях (відеоповтори, аналітика), що дозволить мінімізувати вплив людського фактора та корупційні ризики.

– Ротація суддів і введення прозорих конкурсів на посади суддів для зменшення ризику маніпуляцій.

Не менш важливими є освітні заходи, направлені на протидію злочинності у професійному спорті, до яких можна віднести наступні:

1. Правоосвітні програми для спортсменів та тренерів:

– Впровадження регулярних тренінгів та семінарів для спортсменів і тренерів щодо етичних норм, правових наслідків правопорушень, а також профілактики злочинної поведінки.

– Навчальні програми з антидопінгу та антикорупції, що пояснюють шкідливість порушень і надають інформацію про міжнародні стандарти у цій сфері.

2. Виховання культури чесної гри:

– Спортивні організації мають пропагувати ідеї чесної гри та спортивної етики з ранніх етапів підготовки спортсменів. Це включає виховання у спортсменів почуття відповідальності за свою поведінку як на полі, так і поза ним.

3. Освітні програми для вболівальників та спонсорів:

– Інформування громадськості про важливість чесності у спорті через інформаційні кампанії, спрямовані на зменшення попиту на договірні матчі та підтримку етичної поведінки спортсменів.

– Спонсорів слід залучати до освітніх програм, які підвищують їхню відповідальність за підтримку спортивних ініціатив, вільних від корупційних практик.

4. Створення навчальних центрів для боротьби зі злочинністю у спорті:

– Заснування центрів з дослідження і навчання для спеціалістів у галузі протидії злочинності у спорті, де будуть навчати правовим і організаційним аспектам боротьби зі злочинністю, зокрема для правоохоронних органів, суддів і спортивних менеджерів.

Висновки. Злочинність у сфері професійного спорту є складним і багатогранним явищем, яке охоплює різні види правопорушень, зокрема допінг, корупцію, договірні матчі та фінансові махінації. Професійний спорт є особливо вразливим до цих злочинів через високий фінансовий інтерес, постійний тиск на досягнення результатів та глобальну увагу громадськості. Соціальні, психологічні та економічні чинники, такі як культура успіху, схильність до ризику, азартні ігри та фінансові стимули, сприяють поширенню злочинної поведінки серед спортсменів, тренерів та інших учасників спортивної індустрії. Для успішної протидії цьому явищу необхідний комплексний підхід, який включає загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи.

Ефективна боротьба зі злочинністю у професійному спорті можлива лише за умови комплексного підходу, що охоплює соціальні, правові, освітні та організаційні аспекти. Важливу роль у цьому відіграють міжнародні та національні ініціативи, спрямовані на покращення регуляції та підвищення прозорості спортивної галузі. Лише через узгоджені дії всіх учасників спортивної індустрії можна створити умови, в яких злочини стають менш ймовірними, а чесність та етика стають невід'ємною частиною професійного спорту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про антидопінгову діяльність у спорті : Закон України від 26 січня 2022 р. № 2011-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-20#top>
2. Сокурєнко В. Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту : дис. ... канд. юрид. наук (докт. філос.) : 12.00.08 (081 – Право). Харків, 2019. 235 с.
3. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х книгах. К: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Книга 1. 224 с.
4. Денисов С. Сучасні детермінанти злочинності в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 4. С. 21-33.
5. Рудик М. М. Роль соціально-психологічних факторів у детермінації злочинності в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 1. 2015. С. 62-70.
6. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111-117.
7. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
8. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К. : Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
9. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. 308 с.